

VATRA KAO UNIVERZALNI KULTUROLOŠKI FENOMEN

INTERDISCIPLINARNA STUDIJA UTJECAJNOG ETNOLOGA U KOJOJ SE ISTRAŽUJE ULOGA I VAŽNOST VATRE OD VREMENA KADA JU JE ČOVJEK PRIPITOMIO DO DANAŠNJICE, I KOJA UZ OSTALO SADRŽI I ISCRPAN POPIS GODIŠNJIH SVETKOVINA I OBIČAJA PALJENJA VATRI DILJEM EUROPE

NADA KUJUNDŽIĆ

Govorenje o vatri doima se istovremeno i neopisivo jednostavnim i neizrecivo teškim. S njezinom ulogom i svojstvima u pravilu se upoznajemo već u ranom djetinjstvu, uglavnom kroz prokušanu "pec-pec" metodu, da ne spominjem vječne slovarice koje slovo V redovito popraćaju slikom razigranog plamena. S druge strane, pitam se je li fenomen koji je toliko dugo i u tolikoj mjeri dio ljudske povijesti i civilizacije, koji je, da se poslužim jednim od citata koji prate tekst Branka Đakovića, imao dalekosežne posljedice i uzrokovao najveće promjene u životu čovječanstva, uopće moguće u cijelosti zahvatiti? Nije li svaki diskurs o vatri nužno i neizbježno fragmentaran, tek komadić slagalice, kako kaže sam Đaković. Te neizbježne nedorečenosti, itekako je svjestan i autor *Igara oko vatre*; iako mu je cilj zahvatiti odabrani problem u što većoj mjeri, sagledati ga sa što više raznolikih stajališta te ponuditi što više postojećih spoznaja i mogućih objašnjenja, on neprestano naglašava kako je njegov trud donekle uzaludan, ako već ne nedovršiv, onda barem teško dovršiv (o čemu, na kraju krajeva, svjedoči i ponešto skromno označavanje studije kao *priloga* etnološkim istraživanjima o vatri). Iz interdisciplinarnih perspektive etnologije, povijesti kulture i kulturne antropologije, autor, inače izvanredni profesor na Odsjeku za etnologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta i jedan od vodećih etnologa u nas, istražuje ulogu i značaj vatre od, kako stoji na koricama knjige, "trenutka kada ju je čovjek 'pripitomio' do danas", pri čemu se posebna pozornost posvećuje ulozi vatre u tzv. "socijalnoj evoluciji ljudskog roda". Iako je studija u svojoj osnovi više (sve)obuhvatnog i preglednog karaktera, primarno područje autorova interesa ipak leži u uporabi i simbolici vatre u raznim obredima i običajima u toku (liturgijske) godine.

POLIVALENTNOST I MULTIDISCIPLINARNOST Vlastitu metodologiju Đaković u više navrata uspoređuje sa slagalicom: širok interdisciplinarni okvir objedinjuje velik broj različitih "pravaca, sustava, interpretativnih modela i teorijsko-metodoloških orijentacija i paradigmi", sve s ciljem što boljeg upoznavanja i "osvjetljavanja" središnjeg predmeta interesa, odnosa čovjeka i vatre. Takva odluka i ne iznenađuje imamo li na umu izuzetnu kompleksnost i širinu odabranog istraživačkog polja, na kojemu se konstantno "isprepleću povijesne činjenice s mitskim matricama i tijekovima svijesti, gdje svjetonazorski, magijski, inkantacijski, religijski, znanstveni i ini aspekti čine jedinstven kontinuum sličnosti i razlika u vremenu i prostoru". Vatra je, reći će Đaković, "univerzalan kulturni fenomen" te kao takva nužno iziskuje polivalentan i multidisciplinarn pristup. Uz (s obzirom na znanstvenu granu kojom se autor profesionalno bavi, očekivan)

etnološko-antropološki pristup, Đaković poseže i za teorijsko-metodološkim lećama povijesti, teorije kulture, sociologije, komparativne mitologije i religije itd. Čini se kako dugotrajna i intenzivna ukorijenjenost središnjeg fenomena u razvoju civilizacije i čovječanstva općenito onemogućava bilo kakav drugačiji pristup: na kraju krajeva, svaka iole sveobuhvatnija studija o vatri nužno bi morala zahvaćati kompletnu ljudsku povijest, sve kulture i religije, kao i većinu ljudskih djelatnosti, od onih proizvođačkih i manualnih, do raznih grana umjetnosti koje su inspiraciju često puta crpile upravo iz raznih plamenova, požara i iskri, kako zbiljskih, tako i metaforičkih.

Raznolikost znanstvenih pristupa reflektira se pomoću diskurzivne pa čak i medijske raznolikosti. Sam je tekst tako popraćen narodnim poslovicama, filozofskim, književnim i inim citatima, svi dakako na temu vatre. Dodajmo tomu i bogatstvo slikovnih priloga (fotografije u boji, crteži, zemljovid, grafikoni itd.), i dobivamo spretan i nadasve sretan spoj informativnosti i vizualne atraktivnosti. Nažalost, privlačan dizajn i slikovno bogatstvo nužno utječu i na cijenu pa će se za naše prilike (pre)visokih 220 kuna vjerojatno negativno odraziti na broj potencijalnih kupaca.

Branko Đaković: *Igre oko vatre. Prilog etnološkim istraživanjima o vatri*; Meridijani, Samobor, 2011.

GODIŠNJE VATRE Vatra pripada među simbolički najblijenije prirodne elemente: po frekventnosti se osobito ističe "plamen" ili "buktinja" znanja, što ne treba čuditi imamo li na umu da je mitski Prometej ljudima osim vatre donio i brojne korisne spoznaje o svijetu oko njih. Prema Đakoviću, vatra je "preputna

suprotnosti", ona je i nebeska i zemaljska, i sveta i profana, rajska i paklena, i Eros i Thanatos, kreacija i destrukcija. Nadalje, pripitomljavanje vatre često se navodi kao ključan korak od barbarstva ka civilizaciji, budući da se vatra pokazala kao neprocjenjivi saveznik u borbi protiv gladi, elementarnih nepogoda, neprijatelja i sl. Kako ističe Birket-Smith čija je izreka navodno i "rasplamsala" Đakovićev interes za izučavanje vatre, "vlast nad vatrom ugaoni je kamen svake kulture". Autor prikazuje i propitkuje brojne postojeće teorije o porijeklu vatre, kao i niz problema i kontroverzi oko datiranja čovjekova ovladavanja vatrom. Tu je i iscrpan pregled relevantnih studija o vatri, poput Frazerova *Mita o porijeklu vatre* i Bachelardove *Psihoanalize vatre*. Osim iscrpnog pogleda u povijest vatre i razmišljanja o vatri, Đaković razmatra njezinu ulogu i manifestacije u suvremenom svijetu. Današnjem čovjeku čiji život olakšavaju (da ne kažem, omogućavaju) nevidljivi valovi, elektronski signali i slične čestice koje život znače, a koji "pravi" plamen vida tek na malom ekranu ili kakvom prvomajskom roštilju, lako se može učiniti kako u njegovom životu vatra gotovo da i ne igra nikakvu ulogu. No što je, pita se autor, s bengalkama, lomačama (praksa spaljivanja nepodobnih ili "opasnih" knjiga još uvijek, nažalost, nije iščezla), žeravicama, bakljama ili vatrometima? Naposljetku, relativno recentne prakse obnavljanja, a nerijetko i transformiranja starijih i/ili zamrlih obreda vatre u promotivne i turističke svrhe nameću se kao novo i intrigantno područje interesa za buduće istraživače.

Središnji dio *Igara oko vatre* predstavlja iscrpan popis godišnjih svetkovina vatre i običaja paljenja obrednih vatri diljem Europe: korizmene, uskrсне, prvomajske, ljetne solsticijske vatre, Halloween vatre, vatre koje se pale sredinom zime, vatre iz potrebe, itd. Autor zasebno razmatra svaku od godišnjih vatri, objašnjavajući pri tom tko i na koji način pali vatru, odakle potječe i što označava sam čin paljenja vatre, a što razne popratne aktivnosti vezane uz plamen, poput pečenja kolača, spaljivanja lutaka ili skakanja preko vatre. Podaci koje autor navodi i tumači najvećim su dijelom prikupljeni još pedesetih godina prošloga stoljeća, u sklopu najavljenog projekta Etnološkog atlasa Jugoslavije (koji je pak trebao biti uključen u Etnološki atlas Europe). Uz "klasičnu" analizu građe prikupljene u čak 2 437 sela s područja bivše Jugoslavije, autor donosi i velik broj tablica i analitičkih karata. Spomenimo još i vrijedan dodatak knjizi u vidu izvornih upitnica korištenih u sklopu terenskog istraživanja za Etnološki atlas Jugoslavije. Uključivanje ovakve vrste arhivske građe, uglavnom slabo poznate (a nerijetko i slabo dostupne) široj javnosti svakako treba pozdraviti.

Analizu prikupljenih podataka, karata i tablica autor koristi i kako bi istaknuo

DANAŠNJEM ČOVJEKU ČIJI ŽIVOT OLAKŠAVAJU NEVIDLJIVI VALOVI, ELEKTRONSKI SIGNALI I SLIČNE ČESTICE KOJE ŽIVOT ZNAČE, A KOJI "PRAVI" PLAMEN VIDA TEK NA EKRANU ILI PRVOMAJSKOM ROŠTILJU, LAKO SE MOŽE UČINITI KAKO U NJEGOVOM ŽIVOTU VATRA NE IGRA NIKAKVU ULOGU. NO ŠTO JE, PITA SE AUTOR, S BENGALKAMA, LOMAČAMA, ŽERAVICAMA, BAKLJAMA ILI VATROMETIMA?

važnost i vrijednost ovakve vrste istraživanja te upozorio na njegovu nedovršenost (sugerirajući, možda, potrebu za njegovom revitalizacijom).

Iako će *Igre oko vatre* zacijelo pronaći svoje mjesto na popisima ispitne literature, a možda se i prometnuti u neku vrst nezaobilazne "početnice" za buduće etnologe, kulturne antropologe i ine stručnjake, nipošto nije riječ o "klasičnom", suhoparnom udžbeniku uz kakve mnogi od nas vezuju uglavnom loše uspomene. Naprotiv, riječ je o zanimljivoj i poticajnoj studiji koja će zacijelo raspirati plam čitateljske znatiželje. ■